

Оборонна стіна навколо Дальніх та Близьких печер, протяжністю 1039 м, розташована на складному рельєфі, що має перепади абсолютних відміток від 116 до 187 м і відповідно різні за фізико-механічними властивостями ґрунти в основі фундаментів. Фундаменти стін, глибина закладання яких становить 1,5–3,0 м, залягають нижче РГВ, тобто підтоплюються. Це призводить до нерівномірного осідання частин фундаментів і утворення деформацій у муруванні (тріщини, відокремлення блоків мурування, деструкції розчину та цегли мурування тощо).

Шляхи регуляції гідрогеологічних умов території з метою захисту пам'яток від підтоплення. За даними багаторічних спостережень за РГВ на території Києво-Печерської лаври виділено декілька зон підтоплення ґрунтовими водами пам'яток, а саме: Близьнопечерний та Дальнопечерний пагорби, території Гостинного двору та Господарчого подвір'я Нижньої лаври, верхів'я Лаврського яру (рис. 3). Найзначнішого негативного впливу підтоплення завдає печерним комплексам.

Загалом вирішувати проблему необхідно комплексно, однак до кожного об'єкта потрібен індивідуальний підхід. В комплекс заходів, які необхідно виконати, мають входити:

- заміна (реконструкція) інженерних водонесучих мереж, в т. ч. і на прилягаючій міській території;
- розробка та впровадження в дію проектів відводу ґрунтових вод (*дренаж, бажано неруйнівними методами*), влаштування у підпірних стінах та, в деяких випадках, заглиблених фундаментах лінійних споруд, розвантажувальних отворів;
- розробка та впровадження в дію проектів благоустрою, а саме відведення поверхневих вод (реконструкція існуючих та влаштування нових водовідвідних лотків, вертикальне планування та дернування денної поверхні тощо);
- влаштування гідроізоляції фундаментів з супутнім (в разі необхідності) влаштуванням дренажів мілкового закладання в їх основі.

Вибір методу дренажу ґрунтових та інфільтраційних вод над печерними полями має бути обумовлений необхідністю зберегти в недоторканості ґрунтовий масив, що вміщує печери. Дренажні виробки мають бути розташовані поза печерним полем, оскільки будь-яке втручання в ґрунтовий масив може призвести до неправних наслідків. Раціональним методом дренажу в даних умовах, з урахуванням складної геологічної будови території, є однопроменевий горизонтальний дренаж. Кількість дренажних свердловин має визначатись у зворотному до вимог нормативних документів порядку: не з розрахунку відбору максимального притоку, а з урахуванням, в першу чергу, необхідності ефективно відсікти потоки ґрунтових та інфільтраційних вод від печерного поля і, в другу чергу, можливості їх оптимального розташування в складних геологічних та геоморфологічних умовах (крутий схил) і з урахуванням існуючої щільної забудови.

ПОСИЛАННЯ

1. Рибін В.Ф., Демчишин М.Г., Черевко І.А., Куциба В.О. та ін. Розробити методику та обґрунтувати моніторинг геологічного середовища зон історичної забудови м. Києва з метою охорони історико-архітектурних пам'яток // Звіт про НДР № держреєстр. 15–2001 – К.: ІГН НАН України, 2001. – 197 с.
2. Черевко І.А., Куциба В.О., Моргул І.П. Гідрогеологічні умови території Близьнопечерного пагорбу, їх вплив на стан печер та засоби регуляції // Болховітнівський щорічник. – К., 2015. – С. 49–60.
3. Черевко І.А. Інженерно-геологічні умови Дальнопечерного пагорбу в контексті збереження об'єктів культурної спадщини // Збір. наук. праць «Могилянські читання – 2015» – К.: НКПІКЗ, 2016. – С. 306–313.
4. Белов І.Д., Дедов О.П., Бугаєнко Н.М. Звіт про проведення технічного обстеження корпусу № 37 – «Галерея до Близьких печер» Свято-Успенської Києво-Печерської Лаври // Випробувальний центр будівельних конструкцій КНУБА. – 2016. – 67 с.

Черевко І.А. Гідрогеологічні умови території Києво-Печерської лаври та їх вплив на стан пам'яток

Одним из основных факторов деформации памятников архитектуры на территории Киево-Печерской лавры является их подтопление вследствие изменения гидрогеологических условий. Наблюдение за режимом грунтовых вод и анализ полученных данных позволяет определить характер распространения водоносных горизонтов, влияние гидрогеологических условий на состояние памятников, разработать соответствующие методы защиты.

Ключевые слова: подтопление, режим грунтовых вод, распространение водоносного горизонта, гидрогеологические условия.

Cherevko I.A. Hydrogeological conditions of the territory of Kyiv-Pechersk lavra and their influence on the technical state of monuments

One of the main factors in the deformation of architectural monuments on the territory of the Kyiv-Pechersk lavra is due to changes in hydrogeological conditions. Observing the groundwater regime and analyzing the data obtained allows us to determine the nature of the distribution of aquifers, the influence of hydrogeological conditions on the state of the monuments, and develop appropriate methods of protection.

Key words: flooding, groundwater regime, aquifer distribution, hydrogeological conditions.

27.02.2019 р.

УДК 94(477.51-25):[711.523:[726:271.2-523.6]«10–20»

О.Л. Литовченко

ЕЛЕЦЬКИЙ МОНАСТІР У ЧЕРНІГОВІ ЯК СКЛАДОВА ІСТОРИЧНОГО СЕРЕДОВИЩА МІСТА

У статті розглянуто питання історичного середмістя Чернігова, його складових, пам'яток архітектури, природного ландшафту та панорами. Особливу увагу приділено Елецькому монастирю, його впливу на видову складову історичного середовища міста. Наголошено на необхідності збереження історичного центру в умовах сучасних містобудівних перетворень.

Ключові слова: Елецький монастир, пам'ятки архітектури, історичне середовище, ландшафт, панорама.

Чернігів – це місто, яке вирізняється своєрідністю серед низки інших історичних міст України. Вона полягає не тільки в тому, що на його території збережено до наших днів п'ять храмів домонгольського періоду,

пам'ятку печеробудування давньоруського часу (Антонієві печери) та чимало архітектурних пам'яток доби Гетьманщини, а й у тому, що донині збережено історичний ландшафт з пам'ятками, що розкриває видову панораму міста. На сьогодні в умовах швидкої міської розбудови питанню охорони сформованої віками спадщини слід приділити посилену увагу.

Історичний центр Чернігова розміщений на південній окраїні сучасного міста. Це територія правого берега р. Десни, який вкритий придеснянськими пагорбами. Об'ємно-просторова композиція міста з давніх часів свідомо була зорієнтована на річку. Так, у Чернігові була створена дворівнева панорама, яку можна спостерігати як із заплави р. Десни, так і з пагорбів її правого берега. На сьогодні зазначена місцевість складається з трьох компактних груп пам'яток нерухомої культурної спадщини, які, композиційно поєднуючись між собою, створюють неперевершений образ міста [1, с. 358; 2, с. 16–17, 25].

До першої групи відносять історичне середмістя, що включає Чернігівський Дитинець (до кінця XVIII ст. оборонний, житловий та адміністративний центр) зі Спаським собором (XI ст.), Борисоглібським собором (XII ст.), Колегіумом (XVII–XVIII ст.), Будинком полкової канцелярії (XVII ст.), Будинком губернатора (XIX ст.) та Будинком архієпископа (XVIII ст.). До Дитинця прилягають два квартали з П'ятницькою (XII ст.) та Катерининською (XVIII ст.) церквами. Перелічені об'єкти є пам'ятками архітектури та містобудування національного значення [1, с. 358, 360; 2, с. 25].

На захід від Дитинця розміщені Болдині гори з їх складовою частиною, відрогу – Єлецькою горою. Ці місця в різний час належали до територій позаміських укріплень. Хоча і тут була окрема житлова частина міста, що підтверджено непоодинокими археологічними розвідками. Однак, у дохристиянський час територія Болдиних гір все ж була переважно сакральним місцем з капищами та курганними некрополями (частина курганів збережена). У подальшому, починаючи з XI ст., на території Єлецької гори, ймовірно, міг бути закладений княжий двір. Нині на Болдиних горах збережено територію з пам'ятками древніх православних монастирів. Згідно з писемними джерелами ці обителі були започатковані в 60-х рр. XI ст. [2, с. 57; 3]

Єлецький монастир відноситься до другої групи пам'яток нерухомої культурної спадщини. Основа цього архітектурного ансамблю формувалася як в давньоруський час, так і в період Гетьманщини. Він включає комплекс споруд з шести пам'яток архітектури та містобудування національного значення: Успенський собор (XII–XVII ст.), дзвіниця (XVII ст.), північні келії (XVI–XVII ст.), східні келії (XVI–XVII ст.), південно-західні келії (XVI–XVII ст.), мури та брами (XVII ст.). Біля монастиря знаходиться пам'ятка археології національного значення – курган «Чорна могила» [1, с. 358, 360; 2, с. 25].

До третьої групи пам'яток нерухомої культурної спад-

щини входить комплекс Троїцько-Іллінського монастиря, що включає Іллінський монастир з підземними печерами (започаткування XI ст.) та Троїцький монастир (формувався протягом XVII–XVIII ст.). Тут зосереджено дванадцять пам'яток архітектури національного значення: Іллінська церква (XI ст.), дзвіниця Іллінської церкви (XVII–XIX ст.), печери, підземні церкви та інші споруди (XI–XVIII ст.), Троїцький собор (XVII ст.), дзвіниця Троїцького собору (XVIII ст.), Введенська церква (XVII ст.), північно-східні келії (XVII–XVIII ст.), південні келії (XVII–XVIII ст.), південно-західні келії (XVII–XVIII ст.), Будинок архієрея (XVIII ст.), Іллінська брама (XVIII ст.), мури з брамами та баштами (XVII–XVIII ст.). До вказаного архітектурного комплексу прилягає курганний некрополь дохристиянської доби (більше двохсот курганів) та поховання XIX – першої половини XX ст. [1, с. 358, 361; 2, с. 25].

На сьогодні історична частина міста знаходиться під охороною Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній», адже пам'ятки, які є на його території, входять до цілісного майнового комплексу заповідника. Ця установа здійснює регулювання та впровадження охоронної системи на ввірених їй ділянках [2, с. 89–92].

Монументальні споруди історико-архітектурних комплексів, які склалися упродовж століть, стали домінантами у формуванні основних композиційно-просторових зв'язків між цими групами, що дозволило сформувати гармонійну міську панораму [4, с. 148]. В. Вечерський наголошує, що саме в Чернігові пам'ятки архітектури доби Київської Русі й Гетьманщини визначають виразний силует і панораму міста. Вони, в органічному поєднанні з неповторним ландшафтом, формують ландшафтно-містобудівний комплекс. На думку дослідника, цей комплекс за ступенем цілісності, збереженості, історичної та мистецької цінності належить до найвищих досягнень національної культури [5, с. 70].

Питанням міського історичного ландшафту займалися і інші дослідники. Так, Н. Ходарченко проаналізувала історико-архітектурний потенціал Чернігова для подальшого розвитку міста [4]. А. Звіряка у своїй роботі звернула увагу на вітчизняний та зарубіжний досвід територіального збереження цінних ландшафтних об'єктів культурної спадщини, які є специфічним видом пам'яток [6]. Окремі праці цієї дослідниці присвячені певній місцевості, зокрема питанням пам'яткоохоронного статусу історичного ландшафту Київських гір і долини р. Дніпро [7]. Л. Апостолова-Сосса проаналізувала питання збереження історичних панорам як компонента міського культурного ландшафту [8].

Отже, на сьогодні питання збереження історичного ландшафту, збереження «історичного» обличчя древніх міст є досить актуальним серед науковців. Особливо затребуваним воно є на фоні швидкої розбудови міст не тільки на окраїнах, а й забудови центральних, історичних частин. Охорона історичного міського середовища

має відбуватися у межах сформованого вітчизняного та міжнародного законодавства.

Нині історичний центр Чернігова входить до Попереднього Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО [9, с. 7]. Однією зі складових історичного ландшафту цього стародавнього міста є архітектурний ансамбль пам'яток Єлецького монастиря. Він розміщений західніше Дитинця, на одному з придеснянських пагорбів Болдиногірської групи. Історія цієї обителі налічує більш ніж дев'ять сотень літ. За цей час змінювалось архітектурне наповнення цього комплексу, відповідно ставала дещо іншою і панорама міста. Тож слід звернутись до загальної історії цієї святині.

Згідно з літературною традицією, заснування монастиря в Чернігові припало на час князювання Святослава Ярославича – сина Ярослава Мудрого. Так, повідомляється, що у 1060 р. на ялинці люди знайшли ікону Пресвятої Богородиці. Саме це стало першопричиною зародження на Єлецькій горі майбутньої святої обителі [10, с. 350–351; 11, с. 98]. Інколи заснування монастиря пов'язують з приходом Антонія Печерського до Чернігова у 1069 р. [3, с. 70–71]. Дехто з дослідників наводить аргументи про можливе його заснування у 1070 р. [3, с. 71; 12, с. 12–13].

Попри те, що науковці вказують на розбіжності у часі закладки обителі та визначають різні причини її появи, все ж практично ніхто не сумнівається в тому, що її фундатором був князь Святослав Ярославич. Саме в часи правління в Чернігові останнього (а саме з 1054 р. по 1073 р.) місто швидкими темпами розбудовувалось, розвивалось економічно та культурно. По-перше, найімовірніше за Святослава Ярославича було завершено будівництво Спасо-Преображенського собору на території Чернігівського Дитинця, по-друге, засновано Єлецький монастир (1060 р.) та почасті підземний, почасті наземний монастирський комплекс на Болдиних горах (1069 р.) – більш відомий як Антонієві печери. Важливою подією стало і те, що саме за часів цього правителя чернігівський єпископ отримав статус митрополита [13, с. 7].

За церковною легендою, яку в XVII ст. у своїй книзі «Ключ розуміння» виклав архімандрит цієї обителі Іоаннікій Галятівський, опираючись на втрачений «Єлецький патерик», головна споруда обителі – мурований Успенський собор – також було закладено Святославом Ярославичем у 1060 р. [3, с. 69; 10, с. 351]. Хоча з цього приводу думки науковців різняться. На сьогодні все ж більшість дослідників схиляються до датування собору кінцем XI – першою половиною XII ст. [12, с. 154; 13, с. 43]. Храм має риси Придніпровської архітектури кінця XI – початку XII ст. Це хрестовокупольний, трінавовий, триапсидний, шестистовпний храм, збудований під впливом романського стилю. У давньоруську добу з західного, північного та південного боків мав прибудови та, ймовірно, був однобанним [13, с. 44–45].

Доля певного міського об'єкта, безперечно, пов'язана з історією населеного пункту загалом. Так, за часів мон-

гольської навали, коли Чернігів зазнав значних руйнувань, а кількість його жителів різко скоротилась, ця монастирська обитель була розорена та спустошена. Дехто з монахів був убитий, комусь вдалося врятуватися шляхом втечі за межі міста [13, с. 9].

Здебільшого білою плямою залишається історія цієї обителі за часів панування в Чернігові Великого князівства Литовського (середина XIV – середина XV ст.). У 1445 р. Чернігівське князівство перейшло до московського князя І. Можайського, а з кінця XV ст. – до складу Московської держави. Відомо, що саме в той час Єлецький монастир поступово почав своє відродження. Сам монастир оточував частокіл, перекриття собору було з дубових дошок, дерев'яними певно були келії та трапезна. У цей час у монастирі мешкали московські іноки [13, с. 9].

У 1611 р. Чернігів зазнав польського нашествия під керівництвом воєводи Горностая. Єлецька обитель була поруйнована. Дерев'яні будівлі згоріли, цегляні споруди та куполи Успенського собору були сильно пошкоджені. З 1618 до 1648 р. Чернігів був під владою Речі Посполитої. І хоча у 1623 р. місто отримало магдебурзьке право з розширеними повноваженнями міського самоврядування, сам монастир у цей час був не у найкращому стані. Він належав уніатам. Як зазначав Іоаннікій Галятівський, уніатські архімандрити не приділяли значної уваги ремонтним роботам цієї обителі [12, с. 28; 13, с. 10].

У другій половині XVII ст. монастир поступово відроджувався. До цієї справи з особливою увагою долучився архієпископ Лазар Баранович, настоятелі обителі Іоаннікій Галятівський, Феодосій Углицький, Іоан Максимович, Дмитрій Туптало та ін. Успенський собор було відновлено за зразком архітектури того часу. Він отримав куполи стилю українського бароко. Перед головним фасадом собору було споруджено трапезну з церквою Петра і Павла, дзвіницю, муровані келії та огорожу з в'їзною брамою. На початку XVIII ст. була освячена Церква Якова, що прибудована до південного фасаду головного храму [13, с. 12–19]. У той же час, саме ці перетворення внесли в панораму Чернігова досить відчутні зміни. По-перше, сам комплекс споруд монастиря доповнився новими будівлями, по-друге, давньоруська архітектура була поєднана зі стилем українського бароко.

У 1718 р. під час пожежі у Чернігові постраждав і Єлецький монастир, однак згодом її наслідки були ліквідовані і життя в ньому поступово налагодилось. Відомо, що тоді ця обитель була великим землевласником. У 1786 р. указом Імператриці Катерини II монастир був віднесений до першого класу, хоча у зв'язку з проведенням тодішньої церковної реформи (в основі її була секуляризація, передача церковної та монастирської землі до державної казни), господарські справи йшли дещо гірше [12, с. 86; 13, с. 20–21].

Тим не менш, навіть за таких обставин, споруди Єлецького монастиря ремонтувалися, а його архітектурний ансамбль доповнювався. Так, у першій половині

XIX ст. з південного боку Успенського собору було збудовано Петропавлівську церкву. Натомість, трапезну з церквою Петра і Павла XVII ст. у другій половині XIX ст. було пристосовано під духовну консисторію. Купол цієї будівлі розібрали. Зазнав змін і ландшафт біля монастиря. За архієпископа Філарета Гумілевського із західного боку від обителі було засипано рів, зрізані його відкоси та прокладено «Єлецький спуск» (нині вул. Князя Чорного). Таким чином було створено ще один, коротший шлях, до Лісковиці та Троїцько-Іллінського монастиря [12, с. 95–96; 13, с. 58; 14, с. 144–145].

У листопаді 1919 р. у Чернігові було остаточно встановлено радянську владу. У цей час Єлецький монастир як духовний осередок припинив своє функціонування. У його приміщеннях діяли різні радянські установи [15, с. 266–267]. У середині 1930-х рр. місцевою владою було організовано демонтаж частини монастирського муру другої половини XVII ст. з боку сучасної вул. Толстого [16, с. 4].

У період німецько-радянської війни Єлецький монастирський комплекс значно постраждав. Під час відступу німецьких військ з Чернігова було спалено Успенський собор, келії. На сьогодні всі будівлі монастиря відновлені, за винятком трапезної з церквою Петра і Павла (духовна консисторія). Нині від цієї будівлі збереглися руїни та певні підвальні приміщення. У післявоєнний час на території монастирського саду побудували нове приміщення школи № 4. На жаль, внаслідок цих дій було порушено давньоруське городище. Воно знаходилося у виступі гори, західна частина прилягала до вул. Князя Чорного, а південна – до вул. Толстого [13, с. 41].

У 1992 р. згідно з рішенням Чернігівського облвиконкому від 31 грудня 1991 р. № 321 «Про передачу пам'ятника архітектури Республіканського значення споруд Єлецького Успенського монастиря в м. Чернігові Єпархіальному Управлінню Української Православної Церкви» обитель була передана Чернігівській єпархії, котра організувала в ній жіночий монастир [12, с. 134; 13, с. 41]. За часів незалежності України монастирські споруди були відреставровані, в Успенському соборі встановлено новий дерев'яний різьблений іконостас, до більшості будівель підключено різні комунікації.

Зараз ансамбль пам'яток Єлецького монастиря в композиційному плані вдало та гармонійно поєднаний з іншими частинами історичної панорами Чернігова. Складаючись поступово, протягом віків, він увібрав у себе багату палітру різних архітектурних стилів, що особливо відобразилось на історичному ландшафті. Головний храм обителі – Успенський собор – став архітектурною домінантою цього комплексу. Здалеку його вигляд доповнює дзвіниця заввишки 36 м. Саме ці об'єкти простежуються як із території Дитинця, так і зі східної окраїни Болдиних гір. Поруч з цими спорудами розміщено невисокі одноповерхові корпуси келій, Петропавлівську церкву, дерев'яний будинок Феодосія Углицького та ін. Наразі в панорамі Єлецького монастиря домінує стиль українсько-

го бароко, котрий яскраво втілений у барокових куполах Успенського собору та дзвіниці [2, с. 28, 56].

Архітектурний ансамбль пам'яток цієї обителі гармонійно вписаний у навколишній ландшафт, котрий протягом століть також зазнавав певних рукотворних змін. Та й загалом, високі схили Болдиних гір, басейни рік Десни та Стрижня, озеленення – все це, можливо, і стало першопричиною архітектурної розбудови місцевості, яка нині відома як історична частина Чернігова [4, с. 149].

Однією з головних проблем сьогодення є збереження історичного середовища та, відповідно, його панорами. Постають питання про будівництво сучасних споруд на Лісковиці (житловий мікрорайон з низьковисотними будинками розміщений у заплаві Десни біля підніжжя Болдиних гір) та поблизу монастирів. Ця проблематика регулюється чинним законодавством, згідно з яким такі споруди не мають перевищувати висотність, котра визначена окремо для тієї чи іншої історичної зони. Дуже важливо, щоб сучасні містобудівні перетворення не впливали на міські культурні ландшафти [2, с. 89–92; 5, с. 70; 8, с. 5].

Ще одним нагальним завданням нашого часу є робота з припинення сповзання ґрунту на узгір'ях Болдиних гір (включаючи Єлецьку гору) та Дитинці. Ці процеси є наслідком сильних злив та погано укріплених схилів [17]. Зазначені проблемні питання є дуже важливими з точки зору включення історичного центру Чернігова до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Місто, змінюючись протягом віків, відповідно оновлювало своє «обличчя». У цьому ж руслі також формувалася Єлецький монастир. Його архітектурна композиція стала однією з ключових частин історичного ландшафту Чернігова та його панорами. Одним із головних завдань сьогодення є охорона цього історичного середовища, так як далеко не в кожному древньому місті України, на фотографії міської панорами початку XX ст., розкриваються майже ті краєвиди, що на світліні початку XXI ст.

ПОСИЛАННЯ

1. Непотенко І. Охорона культурної спадщини Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній»: нормативне врегулювання / І. Непотенко // Карнабідівські читання. – 2017. – № 1–3. – С. 356–362.
2. Історико-культурні заповідники / За ред. Вечерського В.; Відп. за вип. Сердюк О. – К., 2011. – 292 с.
3. Васюта О. До питання про час створення та становлення Богородичного (Єлецького) монастиря у Чернігові / О. Васюта // Український історичний журнал. – 2016. – № 6. – С. 67–86.
4. Ходарченко Н. Історико-архітектурний потенціал як основа розвитку Чернігова / Н. Ходарченко // Сіверянський літопис. – 2010. – № 6. – С. 146–150.
5. Вечерський В. Проблеми збереження історичного образу міста / В. Вечерський // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2011. – № 716. – С. 68–73.
6. Звіряка А. Ландшафтні об'єкти культурної спадщини. Вітчизняний та міжнародний досвід визначення та збереження / А. Звіряка // Сіверщина в історії України. – 2013. – Вип. 6. – С. 25–27.
7. Звіряка А. Пам'яткоохоронний статус історичного ландшафту Київських гір і долини р. Дніпра / А. Звіряка // Праці Центру пам'яткознавства. – 2011. – Вип. 20. – С. 339–342.
8. Апостолюва-Сосса Л. До питання забезпечення збереження історичних панорам міста / Л. Апостолюва-Сосса // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. – 2017. – Вип. 47. – С. 4–8.
9. Вечерський В. Репрезентація пам'яток у контексті українського законодавства та принципів ICOMOS / В. Вечерський // Сі-

вершина в історії України. – 2012. – Вип. 5. – С. 6–9.

10. Галятівський І. Ключ розуміння / [Підг. до вид. І. Чепіга]. – К.: Наукова думка, 1985. – 448 с.

11. Филарет (Гумилевский). Кафедральные черниговские монастыри. Ильинский, Елецкий, Борисоглебский. Общий обзор епархии Черниговской. – Чернигов, 1861. – 178 с.

12. Тарасенко А. Черниговский Елецкий Свято-Успенский монастырь. Исторический очерк с приложением «Скарбниці потребної» Иоанникия Галятівського в русском переводе / А. Тарасенко. – Чернигов: Десна, 2013. – 312 с.

13. Доценко А. Чернігівський Єлецький монастир: історія і діяльність / А. Доценко, І. Шевчик // Чернігівські старожитності. – 2010. – Вип. III. – С. 4–72.

14. Ефимов А. Черниговский Елецкий монастырь Успения Пресвятой Богородицы со времени основания до наших дней (1060–1903 год), святые и достопримечательности с рисунками. – Чернигов, 1903. – 236 с.

15. Непотенко І. Єлецький монастир у Чернігові у 1920-х рр.: діяльність в умовах становлення радянської влади / І. Непотенко // Праці Центру пам'яткознавства. – 2016. – Вип. 30. – С. 256–269.

16. Великий. Добрий почин / Великий // Більшовик (Чернігів). – 1934. – № 72. – С. 4.

17. У Чернігові думають, як укріпити схили історичних зон. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2491190-u-chernigovi-dumaut-ak-ukripiti-shili-istoricnih-zon.html>. – Дата доступу: 19.01.2019.

Литовченко А.Л. Елецкий монастырь в Чернигове как составляющая исторической среды города

В статье рассмотрены вопросы исторического центра города Чернигова, его составляющих, памятников архитектуры, природного ландшафта и панорамы. Особое внимание уделено Елецкому монастырю, его влиянию на видовую составляющую исторической среды города. Отмечена необходимость сохранения исторического центра в условиях современных градостроительных преобразований.

Ключевые слова: Елецкий монастырь, памятники архитектуры, историческая среда, ландшафт, панорама.

Lytovchenko O.L. Yeletskyi monastery in Chernihiv as a warehouse of the town's historic environment

The article deals with the issues of the historical town center of Chernihiv, its components, architectural monuments, natural landscape and panorama. Particular attention is paid to the Yeletskyi monastery, its influence on the specific component of the historical environment of the town. The necessity of preserving the historical center in the conditions of modern city-building transformations is emphasized.

Key words: Yeletskyi monastery, architectural monuments, historical environment, landscape, panorama.

13.02.2019 р.

УДК 75.052.025.4:[726:271.2-523.41(477.51-25)]

А.Б. Гаркуша

ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ОЛІЙНОГО СТИНОПISУ (ПЕРША ЧВЕРТЬ ХІХ ст.) СПАСО-ПРЕОБРАЖЕНСЬКОГО СОБОРУ м. ЧЕРНІГОВА

У статті йдеться про пам'ятку історії та мистецтва – настінний живопис Спасо-Преображенського собору (ХІ ст.) у Чернігові, створений у першій чверті ХІХ ст. Стисло подається історія досліджень і реставрації розписів у другій половині ХХ ст. та на початку ХХІ ст., окреслюються проблеми, пов'язані зі збереженням даного комплексу монументальних розписів.

Ключові слова: Спасо-Преображенський собор, настінний розпис, пам'ятка, мистецтво, проблеми, охорона, дослідження, реставрація.

Один з найстаріших храмів Подніпров'я часів Київської Русі, що унікально зберігся до наших днів, – Спасо-Преображенський собор у Чернігові. Йдеться передусім про збереженість його архітектури, як зовнішньої так і внутрішньої. Разом із конструктивними елементами внутрішньої архітектури ХІ ст., іконостасом кінця ХVІІІ ст., істотною частиною сучасної храмової декорації Спаського собору є олійний стінопис, який ось уже майже два століття прикрашає стіни давньоруського храму. Створений у першій чверті ХІХ ст., даний настінний розпис являє собою комплекс сюжетних композицій на теми Старого та Нового Заповіту. Він має оригінальну і доволі цікаву ідейну основу, органічно вписався в інтер'єр древнього храму, відіграє значну роль у його внутрішньому опорядженні і становить певну історичну та мистецьку цінність. Його дослідження дозволяють розширити інформаційне поле Спаського собору загалом та виокремити вище означений стінопис як пам'ятку історії та мистецтва ХІХ ст., зокрема, для її збереження. Для позначення олійного стінопису у літературі, в т. ч. у даній публікації, вживаються також терміни «олійний стінопис першої чверті ХІХ ст.», «монументальний живопис ХІХ ст.», «олійні розписи», «комплекс монументальних розписів».

На думку автора даної студії, ця пам'ятка заслуговує стати окремим об'єктом прискіпливої уваги не лише з боку дослідників істориків чи мистецтвознавців, а й фахівців з реставрації та охорони [1, с. 25–30]. Тим більше, що у найближчому майбутньому виповниться 200 років із часу, коли було закінчено створення даного згаданого стінопису. Однак, на сьогодні у сфері його збереження постає низка проблем, через наявність яких виникає загроза існуванню розпису.

Потреба у новому стінопису у Спасо-Преображенському (Спаському) соборі виникла після пожежі 1750 р., яка за оцінкою відомого історика, археолога, мистецтвознавця М. Макаренка стала для храму найбільш руйнівною [2, с. 187]. Було завдано значної шкоди власне споруді та її бічним прибудовам, але найсильніше постраждало внутрішнє опорядження церкви. Вірогідно, що ця пожежа могла остаточно зруйнувати залишки фрескового живо-